

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته اندیشه سیاسی در اسلام

عنوان

نسبت فقه و سیاست در مشروطه

(با تأکید بر اندیشه آیت الله آخوندخراسانی و شیخ فضل الله نوری)

استاد راهنما:

دکتر عبدالمطلب عبدالله

استاد مشاور:

دکتر مصطفی کواکبیان

استاد داور:

دکتر مصطفی کواکبیان

پژوهشگر:

معصومه هم‌رنگ حسن‌کیاده

زمستان ۱۳۹۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

منشور اخلاق پژوهش

با یاری از خداوند سبحان و اعتقاد به این که عالم محضر خداوند است و همواره ناظر به اعمال انسان و به منظور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظر به اهمیت جایگاه دانشگاه در اعتلای فرهنگ و تمدن بشری ما دانشجویان دانشکده های دانشگاه علامه طباطبائی متعهد می گردیم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تخطی نکنیم:

- ۱- اصل حقیقت جوئی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از هرگونه پنهان سازی حقیقت،
- ۲- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهیدگان (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق،
- ۳- اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه همکاران پژوهش،
- ۴- اصل منافع ملی: تعهد به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن پیشبرد و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش،
- ۵- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از هرگونه جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار،
- ۶- اصل رازداری: تعهد به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمان ها و کشور و کلیه افراد و نهادهای مرتبط با تحقیق،
- ۷- اصل احترام: تعهد به رعایت حریم ها و حرمت ها در انجام تحقیقات و رعایت جانب نقد و خودداری از هرگونه حرمت شکنی،
- ۸- اصل ترویج: تعهد به رواج دانش و اشاعه نتایج تحقیقات و انتقال آن به همکاران علمی و دانشجویان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد،
- ۹- اصل برائت: التزام به برائت جوئی از هرگونه رفتار غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به شائبه های غیر علمی می آلاینند.

نام و نام خانوادگی: معصومه همرننگ حسن کیاده

تاریخ و امضاء: ۱۶ / ۱۱ / ۱۳۹۶

تعهدنامه ی اصالت پایان نامه

اینجانب معصومه همرننگ حسن‌کیاده دانش‌آموخته مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد در رشته اندیشه سیاسی در اسلام که در تاریخ ۱۶ / ۱۱ / ۱۳۹۶ از پایان نامه خود تحت عنوان نسبت فقه و سیاست در مشروطه با تأکید بر اندیشه آخوندخراسانی و شیخ فضل‌الله نوری با کسب نمره ۱۹ دفاع نموده‌ام، متعهد می‌شوم:

۱- این پایان نامه / رساله حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از مقاله، کتاب، پایان نامه و غیره) استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوط ذکر و درج کرده‌ام.

۲- این پایان نامه / رساله قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده از هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ازین دست موارد از این پایان نامه / رساله را داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی دانشگاه علامه طباطبائی مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می‌پذیرم و دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعائی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: معصومه همرننگ حسن‌کیاده

تاریخ و امضاء: ۱۶ / ۱۱ / ۱۳۹۶

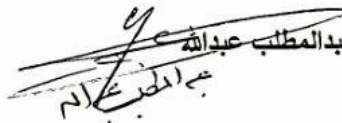
دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده حقوق و علوم سیاسی

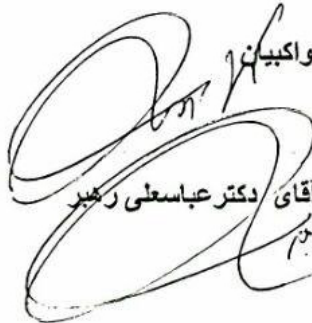
ارزشیابی پایان نامه تحصیلی

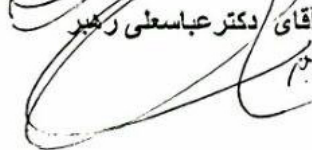
دفاع نهائی پایان نامه خاتم معصومه هم‌رنگ حسن کیاده دانشجوی محترم کارشناسی ارشد اندیشه سیاسی در اسلام به شماره دانشجویی ۹۴۱۲۳۳۱۱۱۰ تحت عنوان: "نسبت فقه و سیاست در مشروطه با تاکید بر اندیشه آخوند خراسانی و شیخ فضل‌اله نوری"

در تاریخ ۱۳۹۶/۱۱/۱۶ انجام و با درجه عالی ۱۹ نمره مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء هیأت داوران:

۱ - عضو هیأت علمی داوران: استاد راهنما جناب آقای دکتر عبدالمطلب عبدالله

۲ - عضو هیأت علمی داوران: استاد مشاور جناب آقای دکتر مصطفی کواکبیان

۳ - عضو هیأت داوران و نماینده تحصیلات تکمیلی: استاد داور جناب آقای دکتر عباسعلی رحیمی

تقدیم به:

* خدایی که آفرید جهان را

انسان را، عقل را، علم را، معرفت را، عشق را

و به کسانی که عشقشان را در وجودم دمید

این پایان نامه را تقدیم می‌کنم به پدر و مادر

عزیزم *

تقدیر و تسکیر

سگرسایان نثار ایزدمنان که توفیق را رفیق را هم ساخت تا این پایان نامه را به اتمام

برسانم. از استاد فاضل جناب آقای دکتر عبدالسه به عنوان اسادر اهنما و جناب آقای

دکتر کواکیان به عنوان اسادمشاور، نگارنده را مورد لطف و محبت خود قرار داده اند، کمال

تسکیر را دارم.

چکیده

در این پژوهش، نسبت فقه و سیاست در مشروطه با تأکید بر اندیشه آخوندخراسانی و شیخ فضل الله نوری مورد بررسی قرار گرفته است. با وجود اشتراک در مبانی فقهی، آخوندخراسانی و شیخ فضل الله نوری، واکنشی متفاوت نسبت به فقه و سیاست از خود نشان دادند. آخوندخراسانی با (رویکرد حداقلی فقهی) موافق با مفاهیم جدید (آزادی، مساوات، مجلس، قانون اساسی) بر تحریم سلطنت به عنوان جور مطلق به وجوب مشروطه و شر کمتر قائل بود. در حالی که شیخ فضل الله نوری با (رویکرد حداکثری فقهی) مخالف با مفاهیم جدید (آزادی، مساوات، مجلس، قانون اساسی) از مشروطه مشروع بحث می‌کند. روش تحقیق در این پژوهش، روش کتابخانه‌ای است که تلاش شده از روش مقایسه‌ای و تطبیقی، با توجه به داده‌های اسنادی به نتیجه مورد نظر دست یابیم. آخوندخراسانی، تشکیل حکومت اسلامی را منوط به حضور امام غایب (عج) می‌داند و همه حکومت‌ها را در زمان غیبت غاصب و نامشروع معرفی می‌کند. در مورد حکومت نیز اعتقاد داشت، حکومت از آن مردم است و آن‌ها هستند که با احساس مسئولیت باید حکومت را از خود بدانند و موضوع حق جمهور را به میان کشید. دلیل انتخاب مشروطه از نظر ایشان این است که از خودکامگی و ستمگری حُکام جور با تکیه بر قانون مصوب عقلای ملت می‌توان جلوگیری کرد. به تعبیر فقهی وجوب مشروطیت از باب دفع افسد به فاسد است. برخورد آخوندخراسانی با مفاهیم وارد شده در مشروطه (آزادی، مساوات، تفکیک قوا، مجلس، قانون اساسی...) کاملاً انعطاف‌آمیز بود. آخوندخراسانی در تحولات مشروطه با دادن حکم و نامه‌نگاری به مجامع بین‌المللی، دولت‌های کشورهای مختلف و سفرای آن‌ها در پی دادخواهی از آن‌ها بود و این نشان دهنده دیپلماسی و شناخت ایشان از اوضاع سیاسی و جوامع بین‌الملل است. در واقع ایشان معتقد بود با این که مشروطه یک نظام غربی است و بی‌هیچ وجه نمی‌توان عنوان حکومت اسلامی و مشروعیت روی آن گذاشت اما دارای ظرفیتی است که می‌توان از آن برای اجرای احکام و قوانین اسلامی بهره برد. شیخ فضل الله نیز عقیده دارد مجتهدان در زمان غیبت امام (عج) ولایت را در دست باید داشته باشند. در مورد سلطنت و شاه می‌آورد همین که شاه رعایت ظواهر شریعت را بکند و حامی فقها باشد و بتوان او را عادل نامید کافی است. شیخ فضل الله در تلاش بود تا نشان دهد قانونی که بر اساس روش غربی باشد در جامعه اسلامی ایران کاربردی ندارد و باعث انحراف مشروطه می‌شود. نظرات شیخ فضل الله مبتنی بر جهان‌بینی خاص ایشان است. مبنای فقهی‌ای که شیخ فضل الله در نظر می‌گیرد مطابق با شریعت اسلام است و از دیدگاه‌های اصولی خود در مشروطه دست بر نمی‌دارد. در دوره مشروطه شیخ فضل الله به عنوان یک مصلح عمل می‌کند.

کلید واژه‌ها:

اندیشه، اندیشه سیاسی، اندیشه آیت الله آخوندخراسانی، اندیشه شیخ فضل الله نوری، سیاست، فقه، فقه سیاسی، مشروطه

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات پژوهش

- ۱- بیان مسأله ۲
- ۲- هدف اصلی ۳
- ۲-۱- هدف فرعی ۳
- ۳- اهمیت و ضرورت پژوهش ۳
- ۴- سؤال اصلی ۴
- ۴-۱- سؤال فرعی ۴
- ۵- فرضیه اصلی ۴
- ۵-۱- فرضیه فرعی ۴
- ۶- تعریف مفاهیم عملیاتی ۵
- ۶-۱- اندیشه: ۵
- ۶-۲- اندیشه سیاسی: ۵
- ۶-۳- اندیشه آیت الله آخوندخراسانی: ۵
- ۶-۴- اندیشه شیخ فضل الله نوری: ۶
- ۶-۵- سیاست: ۷
- ۶-۶- فقه: ۸
- ۶-۷- فقه سیاسی: ۹
- ۶-۸- مشروطه: ۱۰
- ۷- روش پژوهش ۱۱
- ۸- موانع و محدودیت‌های پژوهش ۱۱
- ۹- سابقه و پیشینه پژوهش ۱۱
- ۱۰- سازماندهی پژوهش ۱۵

فصل دوم: بازخوانی مبانی فقهی، فکری و سیاسی دوره مشروطه

- مقدمه ۱۶
- ۱- ایران قبل مشروطه ۱۷

۱۷	۱-۱-زمینه‌های فکری و فرهنگی:
۱۹	۲-۱-زمینه‌های سیاسی:
۱۹	۳-۱-زمینه‌های اقتصادی:
۲۳	۲-فرمان مشروطیت
۲۶	۳-گروه‌های فقهی و فکری در مشروطه
۳۲	۴-نقش حوزه‌های علمیه در انقلاب مشروطه:
۳۲	الف)حوزه علمیه نجف:
۳۳	ب)حوزه علمیه تهران:
۳۷	۵-حضور روحانیون در سیاست
۴۲	۶-پیوند فقه و سیاست در مشروطه
۵۲	۷-مؤلفه‌های دو نظریه مشروعه و مشروطه
۵۲	۱-۷-مؤلفه‌های اشتراک دو نظریه مشروعه و مشروطه
۵۳	۲-۷-مؤلفه‌های اختلاف دو نظریه مشروعه و مشروطه
۶۴	جمع بندی فصل دوم

فصل سوم: بازخوانی اندیشه آیت الله آخوندخراسانی

۶۷	مقدمه
۶۷	۱-زندگی نامه آیت الله آخوندخراسانی
۶۹	۲-اصول و مبانی فکری و فقهی آخوندخراسانی
۷۳	۱-۱-اهمیت مطالعه اندیشه سیاسی آخوندخراسانی:
۷۵	۲-۲-اندیشه آخوندخراسانی درباره حکومت
۸۲	۳-آخوندخراسانی و مشروطه
۸۳	۱-۱-دلایل مهم حمایت آخوندخراسانی از مشروطه
۸۳	۳-۱-۱-فراهم شدن زمینه ترقی و پیشرفت اقتصادی کشور:
۸۳	۳-۱-۲-حفظ استقلال سیاسی- اقتصادی کشور و نفی رابطه سلطه آمیز:
۸۴	۳-۱-۳-گسترش عدالت اجتماعی:
۸۴	۳-۱-۴-گسترش ارزش‌های اسلامی و نهادینه شدن امر به معروف و نهی از منکر:

- ۳-۲-تجلی مبانی مشروطه در اندیشه آخوندخراسانی ۸۴
- ۳-۲-۱-آزادی از نگاه آخوندخراسانی ۸۴
- ۳-۲-۲-مساوات از نگاه آخوند خراسانی ۸۶
- ۳-۲-۳-امربه معروف و نهی از منکر از نگاه آخوندخراسانی ۸۶
- ۳-۲-۴-مشروطه‌مشروعه از نگاه آخوند خراسانی ۸۷
- ۳-۲-۵-تفکیک قوا از نگاه آخوندخراسانی ۸۷
- ۳-۲-۶-قانون اساسی از نگاه آخوندخراسانی ۸۸
- ۳-۳-نحوه‌ی حضور آخوندخراسانی در مشروطه ۸۸
- ۳-۴-اقدامات آخوند خراسانی در تحولات مشروطه ۹۰
- ۳-۴-۱-تلاش برای حفظ ضوابط قضاوت شرعی: ۹۰
- ۳-۴-۲-تلاش برای تصویب اصل دوم متمم قانون اساسی: ۹۱
- ۳-۴-۳-مخالفت و مبارزه با مطبوعات ضد دین: ۹۳
- ۳-۴-۴-تلاش برای جلوگیری از وهن روحانیت: ۹۵
- ۳-۴-۵-نوشتن نامه برای مجامع بین المللی: ۹۶
- ۳-۴-۶-نوشتن نامه به دیوان بین المللی لاهه: ۹۷
- ۳-۴-۷-نوشتن نامه به ایرانیان مقیم در دولت عثمانی: ۹۸
- ۳-۴-۸-مقابله با تجاوز روسیه و انگلیس به خاک ایران ۹۹
- ۳-۴-۹-حُکم جهاد آخوندخراسانی و حرکت به ایران ۱۰۲
- ۴-تلگراف‌ها و حُکم‌های آخوندخراسانی ۱۰۴
- ۴-۱-حُکم به اتحاد اسلامی ۱۰۶
- ۴-۲-حُکم به ارتداد امین السلطان (اتابک وزیر) ۱۰۶
- ۴-۳-حُکم در حمایت از مشروطیت و عدم تعرض به حامیان مشروطیت ۱۰۷
- ۴-۴-حُکم به اطاعت از مجلس ۱۰۷
- ۴-۵-حُکم خلع ید میسیو نوز بلژیکی ۱۰۸
- ۴-۶-حُکم به دفع محمدعلی شاه و دفع ولایت جائر ۱۰۹
- ۴-۷-حُکم به وجوب عدم تخطی از قوانین مشروطیت ۱۱۰

- ۱۱۲..... ۴-۸-حُکْم جهاد با روس
- ۱۱۴..... ۴-۹-حُکْم به تحریم هر نوع همکاری و همراهی با حکومت:
- ۱۱۶..... ۴-۱۰-حُکْم به تحریم پرداخت مالیات:
- ۱۱۶..... ۴-۱۱-حُکْم به عفو عمومی پس از فتح تهران
- ۱۱۶..... ۴-۱۲-حُکْم به اطاعت از وزارت جنگ
- ۱۱۷..... ۴-۱۳-حُکْم به وجوب رعایت نظم و امنیت
- ۱۱۷..... ۴-۱۴-حُکْم به حُرمت پناهندگی و تابعیت دول خارجی
- ۱۱۷..... ۴-۱۵-حُکْم وجوب منع از منکرات
- ۱۱۸..... ۴-۱۶-حُکْم به تأسیس بانک ملی
- ۱۱۸..... ۴-۱۷-حُکْم به حُرمت اغتشاش و جنگ داخله
- ۱۱۸..... ۴-۱۸-حُکْم به مراقبت مطبوعات، اداره معارف و قانون عدلیّه
- ۱۱۹..... ۴-۱۹-حُکْم به تعلیم و آموختن زبان‌های خارجه و فنون و صنایع
- ۱۱۹..... ۴-۲۰-حُکْم به آموزش و یادگیری حَرَب به طرز جدید و تدوین قانون نظام
- ۱۲۰..... ۴-۲۱-حُکْم به عدم جواز استطرار از راه جبل در سفر حج
- ۱۲۰..... ۴-۲۲-حُکْم تعیین مصداق حُرمت اعانت ظالم
- ۱۲۱..... ۴-۲۳-حُکْم حمایت قاطع از مطالبه حقوق ملی
- ۱۲۱..... ۴-۲۴-حُکْم لزوم رعایت حقوق زردشتیان و سایر اهل ذمه
- ۱۲۱..... ۴-۲۵-حُکْم حُرمت معاملات موجب تقویت کفار و ضعف مسلمین
- ۱۲۲..... ۴-۲۶-حُکْم جهاد اقتصادی و لزوم حمایت از صنایع داخلی
- ۱۲۲..... ۴-۲۷-حُکْم بی‌اعتباری کلیه قراردادهای حکومت غاصب ایران
- ۱۲۳..... ۴-۲۸-حُکْم به حُرمت از متابعت از ملاقریان علی زنجانی
- ۱۲۳..... ۴-۲۹-حُکْم به فساد مَسَلک سیاسی تقی‌زاده
- ۱۲۳..... ۴-۳۰-حُکْم محکومیت روزنامه ایران نو در خصوص آیه قصاص
- ۱۲۵..... ۵-مقابله‌ی اندیشه‌ای آخوندخراسانی با مشروعه‌خواهان
- ۱۲۶..... ۵-۱-رفتار مسالمت‌آمیز
- ۱۲۷..... ۵-۲-جواب ندان به نامه مشروعه‌خواهان

۱۲۸	۳-۵- حکم تبعید و افساد
۱۳۲	۴-۵- ردّ تفکر مشروعه‌خواهی
۱۳۲	۴-۵- عصمت زمامداران، شرط تشکیل حکومت:
۱۳۳	۴-۵- نداشتن مشروعیت حکومت‌های قبل از مشروطه:
۱۳۴	۴-۵- نقد ادعای اسلام‌خواهی مشروعه‌خواهان:
۱۳۴	۵-۵- جواب آخوند خراسانی به ایرادات مشروعه‌خواهان:
۱۳۴	۵-۵- مشروطه یک فرهنگ غربی:
۱۳۵	۵-۵- نقش انگلستان در نهضت مشروطه:
۱۳۵	۵-۵- تعارض مشروطه با ولایت شرعی فقها:
۱۳۶	۵-۵- فراهم نبودن زمینه‌های استقرار مشروطه به دلیل جهل مردم:
۱۳۶	۵-۶- مبارزه با انحرافات در مشروطه:
۱۳۶	۵-۶-۱- اعتراض به نظام مستبد قاجاری:
۱۳۷	۵-۶-۲- اعتراض به عملکرد مسئولین در مشروطه دوم:
۱۳۸	۵-۶-۳- حمایت گسترده و دائمی تا پایان عمر از مشروطه:
۱۳۹	۶- ماجرای مرگ آخوند خراسانی
۱۴۰	جمع‌بندی فصل سوم:

فصل چهارم: بازخوانی اندیشه آیت الله شیخ فضل الله نوری

۱۴۲	مقدمه
۱۴۲	۱- زندگی نامه شیخ فضل الله نوری
۱۴۳	۲- اصول و مبانی فکری و فقهی شیخ فضل الله
۱۴۵	۲-۱- اندیشه شیخ فضل الله نوری درباره حکومت
۱۴۹	۲-۲- آشنایی شیخ فضل الله با مبانی غربی
۱۵۰	۲-۳- اندیشه مُدرن شیخ فضل الله نوری
۱۵۰	۲-۳-۱- تأسیس مدرسه جدید:
۱۵۰	۲-۳-۲- تأسیس بانک ملی:
۱۵۱	۲-۳-۳- تأکید بر پویایی تفکر روحانیون و شناخت مسائل روز:

۱۵۱	۳- شیخ فضل الله نوری و مشروطه
۱۵۳	۳-۱- تجلی مبانی مشروطه در اندیشه شیخ فضل الله نوری
۱۵۳	۳-۱-۱- قانون اساسی از نگاه شیخ فضل الله نوری
۱۵۷	۳-۱-۲- تأسیس عدالت‌خانه در ابتدای مشروطه از نگاه شیخ فضل الله نوری
۱۶۱	۳-۱-۳- آزادی از نگاه شیخ فضل الله نوری
۱۶۴	۳-۱-۳- آزادی مطبوعات
۱۷۱	۳-۱-۳-۲- موضع روحانیون به آزادی
۱۷۲	واکنش نسبت به مفهوم آزادی در میان روحانیون:
۱۷۸	۳-۱-۴- مساوات از نگاه شیخ فضل الله نوری
۱۷۹	۳-۱-۴-۱- اعتراض به اصل برابری حقوق شهروندان مسلمان و غیرمسلمان
۱۸۱	۳-۱-۴-۲- تفاوت دیدگاه‌ها به مساوات:
۱۸۴	۳-۱-۵- رأی اکثریت از نگاه شیخ فضل الله نوری
۱۸۶	۳-۱-۶- اصل نظارت شورای مجتهدان از نگاه شیخ فضل الله نوری
۱۸۷	۳-۱-۶-۱- تفاوت اصل پیشنهادی شیخ فضل الله با مجلس:
۱۸۸	۳-۱-۶-۲- مجلس اول و دوم در مورد اصل نظارت:
۱۸۹	۳-۱-۷- تفکیک قوا از نگاه شیخ فضل الله نوری
۱۸۹	۳-۲- ایرادات شیخ فضل الله نسبت به مشروطه
۱۹۱	۴- اصول و مبانی فکری شیخ فضل الله در طرح مشروطه‌ی مشروعه
۱۹۶	۵- شیخ فضل الله بعد از فتح مجاهدین
۱۹۸	۵-۱- محاکمه شیخ
۱۹۹	۵-۲- دلایل اعدام شیخ فضل الله
۲۰۲	۵-۳- حوادث بعد اعدام شیخ فضل الله نوری
۲۰۵	نتیجه‌گیری:
۲۱۴	فهرست منابع

فهرست جداول

- جدول ۱- مؤلفه‌های آخوندخراسانی و شیخ فضل الله نوری..... ۲۰۹
- جدول ۲- مبانی فکری مشروعه خواهان و مشروطه خواهان..... ۲۱۰
- جدول ۳- مقایسه مفاهیم مشروطه در اندیشه شیخ فضل الله و آخوندخراسانی..... ۲۱۲
- جدول ۴- فضای فکری حوزه‌های علمیّه تهران و نجف..... ۲۱۲
- جدول ۵- دلایل حمایت آخوندخراسانی و مخالفت شیخ فضل الله با مشروطه..... ۲۱۲
- جدول ۶- دلایل برداشت متفاوت آخوندخراسانی و شیخ فضل الله از مشروطه..... ۲۱۳

فصل اول:

کلیات پژوهش

۱- بیان مسأله

مشروطه زمان تلاقی فقه و سیاست در دو عرصه فکری و عملی است. در این دوره مفاهیمی چون... (تحدید قدرت، تأسیس عدالت‌خانه، تدوین قانون اساسی، توجه به آزادی‌های اساسی و برابری‌های مدنی) وارد سنت فقهی شیعه شد و رد یا قبول آن میان فقیهان آن دوره تبادل اندیشه‌ای ایجاد کرد. فقیهان برای اثبات گفته خود شروع به نوشتن رساله و ردیه کردند. نمایندگی جریان دفاع از مشروطه، به رهبری آیت الله آخوندخراسانی از مراجع بزرگ شیعه در نجف با همکاری مراجع معروف ثلاث (آیت الله میرزا حسین خلیلی تهرانی و آیت الله عبدالله مازندرانی) بود و نمایندگی جریان مخالفت با مشروطه، شیخ فضل الله نوری از مجتهدین تهران بود. لازم است تأثیر مشروطه در فقه آن دوره و برداشت فقیهان داخل ایران (شیخ فضل الله نوری) و مرجع بزرگ نجف (آخوندخراسانی) را بررسی کنیم. از این تفاوت برداشت و برخورد با مشروطه این سؤال‌ها مطرح می‌شود که چرا از ابتدا شیخ فضل الله نوری که اصل را بر اجرای احکام شرعی و وفاداری به شریعت و مبانی فقهی و نظام سنت گذاشته بود موافق مشروطه شد اما بعد آن را مذموم دانست و به مخالفت با آن برخاست؟ چرا مرجع معروف آیت الله آخوندخراسانی به حمایت از مشروطه پرداخت و مخالفت با آن را محاربه با امام زمان (عج) دانست؟ آخوندخراسانی موضع‌گیری اجتهادی در این رابطه داشت و دیدگاه سیاسی خود را در قالب فتوا و تلگراف و نامه ارائه کرده بود. آخوندخراسانی ولایت فقیهان را پی‌گیری کرد و تلاش گسترده در تعیین حدود شریعت و مردم سالاری انجام داده است. سیر اندیشه او در «تحریم سلطت به عنوان جور مطلق- وجوب مشروطه به مثابه شر کمتر» مطرح شده است. موضع شیخ فضل الله در مشروطه (مشروطه خواهی- مشروطه مشروعه- حرمت مشروطه) بود. شیخ مخالف مشروطه، به دلیل بدعت و انحراف بود. مخالفت شیخ فضل الله با مشروطه از موضع نه دفاع از استبداد بلکه دفاع از اقتدار شرع بود که با مشروطه‌خواهی، شرع به خطر افتاده بود. میزان دخالت و نظارت فقها در امر قانون‌گذاری و مباحثی چون نمایندگی، مساوات، آزادی باعث شد تا شیخ آن را با مبانی شرعی بی‌نسبت بداند. اگر شیخ فضل الله به مشروطه بدبین بود زوایایی از آن را می‌دید که با اصول شریعت تطابق ندارد و معتقد بود ورود این اندیشه به ایران که ظرفیت لازم برای هضم آن را ندارد، مفید نیست، مضراتی هم دارد.

این تفاوت بسیار عمیق در میان روحانیون و فقیهان شیعه به چه دلیلی بوده است؟ چه جریانی باعث این تفاوت فکری شدید شده است؟ آیت الله آخوندخراسانی و شیخ فضل الله نوری با وجود مبانی دینی مشترک چرا واکنشی متفاوت به مشروطه نشان می‌دهند؟

آیا این تفاوت متأثر از حیات اجتماعی و شناخت متفاوت آن‌ها بوده است؟ آیا وقایع و محیط زندگی، دوری و نزدیکی به تهران مبداء مشروطه، باعث این واکنش متفاوت شده است؟ در این پژوهش به دنبال یافتن پاسخی مناسب برای این واکنش‌های متفاوت از این دو روحانی بزرگ در عصر مشروطه هستیم.

۲- هدف اصلی

هدف این پژوهش بررسی تحلیلی نسبت فقه و سیاست در اندیشه آخوندخراسانی و شیخ فضل الله نوری در دوره مشروطه است.

۲-۱- هدف فرعی

یافتن بازتاب مفاهیمی چون (حریت- مساوات - مجلس ...) در اندیشه آخوندخراسانی و شیخ فضل الله نوری.

آشکار کردن تمایز عملکرد روحانیون مشروطه‌خواه از مشروعه‌خواه در برخورد با مبانی مشروطه.

۳- اهمیت و ضرورت پژوهش

طرح مباحث بدیع و کم‌سابقه نمونه‌ای از تحولات فقهی مشروطه است که در تاریخ دینی و سیاسی ایران بی‌نظیر بوده است. فقیهان دوره مشروطه با تفکر تازه‌ای به مسائل فقه نظر کردند که این امر بیش از پیش اعتماد مردم را به بازنگری قوانین حکومتی به سمت مؤلفه‌های اسلامی جلب کرد. اعتماد به آزادی اندیشه و بسط آن برای کنترل قدرت‌ها، نوعی اعتماد به نفس را در حوزه دینی به وجود آورد و روحانیون و فقیهان دینی را به اندیشیدن دوباره در حوزه فقه واداشت. دو فقیه بزرگ آخوندخراسانی و شیخ فضل الله نوری در هنگام مواجهه با مفاهیم وارد شده در مشروطه، برخورد متفاوتی از خود نشان دادند و مبانی فکری و فقهی خود را با نوشتن رساله‌ها و نامه‌ها و فتواها انتشار دادند. یافتن دلیل تفاوت نگاه این دو روحانی در زمان مشروطه و تأثیری که در روند شکل‌گیری مشروطه از خود نشان داده‌اند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. علاوه بر این، مشروطه پیش‌زمینه‌ای برای انقلاب جمهوری اسلامی در ایران بود. رشد و پویایی فقه در دوران مشروطه باعث شد تا روحانیون مبارز با رژیم پهلوی به ویژه امام خمینی (ره) به طرح مباحثی بپردازند که در ابتدای مشروطه نیز نظر روحانیون را به خود جلب کرده بود. حکومت و چه کسی حق حکومت کردن دارد و نقش ولایت فقیه در جامعه اسلامی چیست؟ همه‌گی پیش‌زمینه‌های انقلاب اسلامی بودند و برجسته‌گی فقه

در تاریخ ایران را می‌رساند. نسبت فقه و سیاست نه تنها در مشروطه بلکه تکرار تاریخ در دوره پهلوی باعث شده تا به نسبت فقه و سیاست بیشتر توجه شود و دلیل این پژوهش به اهمیت فقه و فقهت در سیاست و تاریخ ایران برمی‌گردد و یافتن این موازنه در دوره مهم مشروطه است.

۴- سؤال اصلی

نگرش فقهی آخوندخراسانی و شیخ فضل الله نوری در جریان مشروطه نسبت به مفاهیم جدید چون (آزادی، مساوات، مجلس، قانون اساسی) چگونه بوده است؟

۴-۱- سؤال فرعی

با وجود اشتراک در مبانی اندیشه‌های آخوندخراسانی و شیخ فضل الله نوری، نگاه آن‌ها نسبت به فقه و سیاست چگونه است؟

۵- فرضیه اصلی

آخوندخراسانی با (رویکرد حداقلی فقهی) موافق با مفاهیم جدید (آزادی، مساوات، مجلس، قانون اساسی) بر تحریم سلطنت به عنوان جور مطلق به وجوب مشروطه و شر کمتر قائل بود. در حالی که شیخ فضل الله نوری با (رویکرد حداکثری فقهی) مخالف با مفاهیم جدید (آزادی، مساوات، مجلس، قانون اساسی) از مشروطه مشروع بحث می‌کند.

۵-۱- فرضیه فرعی

تفاوت نگاه آخوندخراسانی و شیخ فضل الله نسبت به مشروطه به مشرب فکری آن‌ها در حوزه علمیّه (نجف - تهران) و هم‌چنین به محیط اجتماعی و فاصله مکانی آن‌ها برمی‌گردد.

۶- تعریف مفاهیم عملیاتی

۶-۱- اندیشه:

اندیشه در فرهنگ دهخدا به معنی: فکر، تدبیر، تأمل، تصور، گمان و خیال است (دهخدا، ۱۳۷۷). یا در فرهنگ عمید آمده، آن‌چه از عمل آگاهانه ذهن حاصل می‌شود، فکر (فرهنگ عمید، ۱۳۸۹). اندیشه برای کسب بدیهیات، به جهت تقدم معرفت شناختی، اندیشه برای کسب نظریات، آشکارا مهم‌تر است. بدیهیات، به خودی خود در ذهن حاضر نیستند و کسب آن‌ها به تأمل و تعمق عقلی نیاز دارد؛ اما در این عمل عقلی، عقل نه به معلومات قبلی خود، بلکه به خود واقعیت توجه می‌کند و بی‌واسطه درباره خود واقعیت می‌اندیشد و از آن تصوّر یا تصدیق را انتزاع می‌کند (عبدالکریمی، ۱۳۷۶: ۸ و ۲۰-۱۸).

۶-۲- اندیشه سیاسی:

اندیشه سیاسی درباره پدیده سیاسی است و پدیده سیاسی نیز در جامعه سیاسی اتفاق می‌افتد. اندیشه سیاسی مجموعه آرای سیاسی نیست، بلکه حرکت ذهنی یا علمی برای کسب این آرا است. زمانی که از اندیشه سیاسی یک مکتب یا یک شخص سخن به میان می‌آید، هر سه قسم اندیشه مد نظر است.

مرحله اول: نحوه مواجهه با پدیده سیاسی. مرحله دوم: تعیین نوع مطلوب‌ها در مواجهه با پدیده سیاسی. مرحله سوم: نحوه یافتن پاسخ‌ها به مطلوب‌های سیاسی. موضوع اندیشه‌ی سیاسی اسلامی، اندیشیدن به آن دسته از مسائل سیاسی در جامعه‌ی اسلامی است که به ظاهر ابعاد بحرانی پیدا کرده است. اگر بحران در ابعاد سیاسی جامعه‌ای شکل بگیرد، هویت آن را به پرسش خواهد گرفت، در آن صورت، اندیشه‌های سنتی برای دفاع از هویت اجتماعی « طرح » و یا برای نشان دادن غیریت خود با گذشته « طرد » می‌شوند. البته تا زمانی که عناصر و مباحث بیرونی هنوز درونی نشده‌اند، بحرانی در جامعه به وجود نمی‌آورند (مجله بازتاب اندیشه، ش ۲۷: ۱۳۸۹). در دوره مشروطه نیز این بحران مواجهه با مفاهیم جدید غربی پیش آمد.

۶-۳- اندیشه آیت الله آخوندخراسانی:

ملا محمد کاظم خراسانی هروی (۱۲۵۵-۱۳۲۹ ه.ق)، طوس، فقیه اصولی و مرجع تقلید شیعه و رهبر سیاسی دوره مشروطیت. ایشان به دنبال مشروعیت فقهی- مذهبی برای نظام مشروطه نیست بلکه به رغم تحفظ در ذات جوری نظام مشروطه همانند دیگر نظام‌های دوره غیبت، مشروطه را از آن روی ترجیح